

А. Р. Агееў (Магілёў)

ПАДТРЫМКА РЭАЛІЗАЦЫІ ІДЭІ БЕЛАРУСКАЙ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ ДЗЯРЖАЎНАСЦІ Ў МАГІЛЁВЕ (1917–1918 гг.)

У сакавіку 1918 г. споўнілася 100 гадоў знамянальнай для Магілёва, выбітнай і знакавай для Беларусі падзеі – падтрымкі магілёўцамі ідэі ўтварэння беларускай дзяржаўнасці ў форме Беларускай Народнай Рэспублікі. А 18-й гадзіне 31 сакавіка 1918 г. сябры Магілёўскага беларускага камітэта (рады) сабралі ў будынку Марыінскай жаночай гімназіі па Дняпроўскім праспекце, у якім тады месціўся акружны суд, сход дэлегатаў ад магілёўскіх земстваў, гарадской думы, дзяржаўных устаноў, грамадска-палітычных, нацыянальных, культурных і прафсаюзных арганізацый Магілёва. На ім прысутнічала амаль 400 магілёўцаў (колькасць паводле ўспамінаў М. Кахановіча пацверджаецца архіўнай копіяй пратакола сходу). Старшынёй сходу быў М. Кахановіч, сакратаром – Д. Аляхновіч. Пасля абмеркавання дэлегаты гэтага прадстаўнічага сходу ўхвалілі акт утварэння Беларускай Народнай Рэспублікі пры двух галасах супраць і дзевяці, што ўстрымаліся. Гэта быў трыумф ідэі беларускай дзяржаўнасці. Магілёў аказаўся адзіным з буйных гарадоў Беларусі, які на гэтым прадстаўнічым мерапрыемстве падтрымаў акт суверэнітэту Беларусі, выяўлены ў Статутнай грамаце ад 25 сакавіка 1918 г. [1, с. 70–72].

Факт падтрымкі ў Магілёве ідэі ўтварэння БНР на прадстаўнічым сходзе, не здымае пытання: чаму яўрэі, якія складалі палову насельніцтва горада, палякі, рускія і ўкраінцы падтрымалі ідэю беларускай дзяржаўнасці? Беларусы па роднай мове складалі каля 30 % насельніцтва горада [2, с. 4]. Але і іх пазіцыя ў дачыненні да беларускай дзяржаўнасці ў тыя часы не была адназначнай. Яшчэ ў пачатку XX ст. здавалася, што не існавала эканамічна самадастатковых і ўплывовых слаёў насельніцтва, якія б паслядоўна выступалі за аўтаномію краю. Ды і ў 1917 г. падавалася, што прыхільнікі беларускай аўтаноміі па сваёй папулярнасці ў краі саступалі агульнарускім партыям эсэраў, кадэтаў,

большавікоў, не былі больш папулярнымі за рускіх і польскіх нацыяналістаў і сіяністаў. Адкуль узялася такая масавая падтрымка ідэі ўтварэння БНР у 1918 г. у Магілёве? Наколькі магілёўская сітуацыя з'яўлялася тыповай ці надварот унікальнай?

Гістарыяграфічная праблема заключалася яшчэ і ў тым, што, згодна з успамінамі кіраўніка Магілёўскага беларускага камітэта Міхаіла Сілуянавіча Кахановіча, актывісты Беларускага нацыянальнага камітэта вырашылі склікаць прадстаўнічы сход усіх магілёўскіх арганізацый 12 ліпеня 1918 г. у будынку акружнага суда [3]. Але іншыя даступныя магілёўскім гісторыкам крыніцы раней непасрэдна не пацвярджалі месца і дату правядзення сходу, а таксама такой яго паважнасці. Так, адсутнічалі звесткі аб сходзе ў пачатку ліпеня ў працах вядомага савецкага магілёўскага краязнаўцы Ераніма Філіповіча, які прысвяціў хроніцы падзей 1917–1918 гг. у Магілёве асобную кнігу [4]. Няяснымі былі матывы прыходу на сход і галасавання за незалежнасць БНР задужа разнастайных па сваіх поглядах і накіраванасці дзейнасці нацыянальных, прафесійных, культурна-асветніцкіх і грамадска-палітычных арганізацый і г. д. Выклікала здзіўленне вялікая разбежка паміж абвясчэннем 25 сакавіка незалежнасці і скліканнем 12 ліпеня ў Магілёве сходу з абмеркаваннем гэтага пытання. Нарэшце, незразумела, як тэхнічна можна было арганізаваць правядзенне такога шматлюднага сходу ў памяшканні акруговага суда [5]. Усе гэтыя і некаторыя іншыя пытанні спараджалі ў скептыкаў недавер да праўдзівасці і інфармацыйнай дакладнасці ўспамінаў Кахановіча.

Шукаючы адказы на гэтыя пытанні, мы з магілёўскім гісторыкам Ігарам Пушкіным правялі пошук дакументаў Магілёўскага беларускага камітэта ў літоўскіх і беларускіх архівах, што дазволіла нам адказаць на многія з пастаўленых пытанняў. Ужо першасны аналіз дакументаў даў магчымасць напачатку выказаць меркаванне, а потым і сцвярджаць, што сход сапраўды адбыўся ў будынку акружнага суда, які аднак з-за знаходжання ў Магілёве Стаўкі Вярхоўнага Галоўнакамандуючага Рускай Арміі пераехаў з Губернатарскай плошчы ў будынак Марыінскай гімназіі на Дняпроўскім праспекце (сёння вул. Першамайская, 24). У гэтым

будынку была вялікая гімназічная зала, што тэхнічна дазваляла правесці такі прадстаўнічы сход.

Праца ў архівах таксама дазволіла нам выказаць меркаванне, што сход мог адбыцца не ў ліпені, а 31 сакавіка 1918 г. Вясной 2014 г. у Вільні нам удалося выявіць справу з мандатамі ўдзельнікаў гэтага знакавага сходу 31 сакавіка 1918 г. ў Магілёве, якая незадоўга да гэтага была апрацавана архівістамі і паступіла ў адкрытыя фонды Літоўскага цэнтральнага дзяржаўнага архіва [6]. А неўзабаве ўдалося адшукаць і копію пратакола сходу [7].

Аналіз знойдзеных дакументаў і апрацацыя вывадаў на канферэнцыях у Каўнасе, Кіеве, Магілёве, Маскве, Мінску, Смаленску дазволілі пераканацца ў важнасці іх публікацыі і выдання абагульняльнай працы, што і было намі летась зроблена да 100-годдзя стварэння Магілёўскага беларускага камітэта і абвяшчэння незалежнасці Беларускай Народнай Рэспублікі [1, с. 64–65]. Тым не менш праведзеныя за апошні час навуковыя мерапрыемствы і выданні, якія прысвечаны гісторыі БНР, паказваюць, што ў гістарыяграфіі БНР па-ранейшаму назіраецца пэўны перакос, які ўмоўна можна назваць «мінскацэнтрызмам». На наш погляд, у ацэнцы і апісанні дзейнасці БНР усе працэсы разглядаюцца праз дзейнасць цэнтральных органаў БНР у Мінску, а потым у эміграцыі. А гісторыя рэгіёнаў, без падтрымкі якіх маладая рэспубліка не мела шанцаў на поспех, не магла рэалізавацца, застаюцца на перыферыі ўвагі даследчыкаў. Міжволі ўзнікае ўражанне, што гісторыя БНР – гэта лакальная гісторыя Мінскага рэгіёна. Прыемным выключэннем стала выданне ў 2018 г. калектыўнай манаграфіі «Шляхамі БНР: Да 100-годдзя абвяшчэння Беларускай Народнай Рэспублікі» [8]. У ёй упершыню ў беларускай гістарыяграфіі разглядаюцца падзеі, асобы, адрасы, звязаныя з гісторыяй БНР у Вільні, Мінску, Гродна, Магілёве, Брэсце, Гомелі, Слуцка-Капыльскім рэгіёне.

Наша з Ігарам Пушкіным даследаванне гісторыі Магілёўскага беларускага камітэта паказала тую важную ролю, якую ён адыграў у справе палітычнага самавызначэння магілёўцаў у 1917–1918 гг. і падтрымцы ідэі стварэння беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці. Яно ж засведчыла, што ўзнікненне і станаўленне Беларус-

кай Народнай Рэспублікі непарыўна звязана з гісторыяй і культурай Магілёва і Магілёўшчыны.

Рэвалюцыя 1917 г. актывізавала нацыянальны рух за стварэнне беларускай дзяржавы. У сакавіку – красавіку 1917 г. у Магілёве самаарганізаваўся і беларускі нацыянальны рух. Для пашырэння свайго ўплыву магілёўскія патрыёты стварылі ў горадзе Беларускі нацыянальны камітэт (Магілёўскі беларускі камітэт – МБК) – беларускую грамадска-палітычную і культурна-асветніцкую арганізацыю, якая дзейнічала ў нашым горадзе ў 1917–1918 гг.

На працягу наступных двух дзясяткаў месяцаў члены камітэта праводзілі сходы і мерапрыемствы, ладзілі гарадскія святы, прымалі адозвы, стваралі структуры МБК, рабілі захады па заснаванні філій Камітэта ў павятовых гарадах губерні. Прадстаўнікі Камітэта ўвайшлі ў склад і актыўна дзейнічалі ў шэрагу грамадскіх і дзяржаўных устаноў горада Магілёва, павета і губерні, прымалі ўдзел у мясцовых і агульнарасійскіх выбарах. Магілёўскі беларускі камітэт стаў дастаткова ўплывовай арганізацыяй і прыкметнай з’явай у нацыянальным, культурным і палітычным жыцці не толькі Магілёва, але і ўсяго краю.

Першай масавай культурна-асветніцкай акцыяй МБК сталі Дні вольнай Беларусі, якія былі прымеркаваныя да свята Купалля і праведзены ў Магілёве 24–25 чэрвеня 1917 г. Святкаванні прынеслі значны прыбытак [9]. Першай палітычнай кампаніяй МБК сталі ўсеагульныя, роўныя і прамыя пры тайным галасаванні выбары ў гарадскую думу, якія адбыліся 13 жніўня 1917 г. Прадуманая і актыўная перадвыбарчая кампанія прынесла плён: за беларускі спіс прагаласавалі каля 2,1 тыс. гараджан, што дазволіла Камітэту атрымаць амаль дзясятую частку месцаў у Думе – 6 з 64 [1, с. 29–33]. Паводле вынікаў выбараў быў створаны Беларускі камітэт гласных гарадской думы г. Магілёва. У 1918 г. менавіта ён узняў пытанне прызнання незалежнасці БНР перад галоўным прадстаўнічым органам улады горада – гарадской думай.

У ходзе выбарчай кампаніі ва Устаноўчы сход восенню 1917 г. беларускія арганізацыі Падняпроўя прапаноўвалі склікаць у Магілёве з усёй Беларусі прадстаўнікоў земстваў, гарадскіх дум, саветаў, беларускіх партый і арганізацый і ўтварыць тут часовы

орган кіравання краем – Беларускі Народны Савет. Сябры магілёўскіх нацыянальных палітычных арганізацый і ініцыятыў прынялі актыўны ўдзел у падрыхтоўцы і працы I Усебеларускага з’езда ў Мінску ў снежні 1917 г., а затым даносілі да грамадскасці інфармацыю аб з’ездзе і ідэях, якія на ім выказваліся, што дазволіла ў 1918 г. арганізаваць у Магілёве сход у падтрымку ўтварэння Беларускай Народнай Рэспублікі.

За 1917–1918 гг. палітычныя погляды дзеячаў Магілёўскага беларускага камітэта эвалюцыянавалі ад ідэі дзяржаўнай аўтаноміі Беларусі ў складзе Расійскай дзяржавы да ўхвалення стварэння незалежнай Беларускай Народнай Рэспублікі. Драматычныя палітычныя падзеі таго часу: разгон бальшавікамі I Усебеларускага з’езда, Брэсцкі мір і акупацыя значнай часткі Беларусі германскімі войскамі канчаткова схілілі сяброў камітэта да падтрымкі ідэі стварэння незалежнай беларускай дзяржавы.

Члены камітэта сабралі прадстаўнічы сход грамадскіх арганізацый 31 сакавіка 1918 г., які падтрымаў стварэнне Беларускай Народнай Рэспублікі. Выяўленыя намі мандаты ўдзельнікаў сходу даказваюць яго прадстаўнічасць. Важна адзначыць, што з тэкстаў мандатаў відавочна вынікае, што дэлегаты прадстаўлялі не сябе асабіста, а былі абраны або накіраваны на сход сваімі арганізацыямі ці ўстановамі. А Саюз служачых Магілёўскіх аддзяленняў Сялянскага і Дваранскага банкаў накіраваў свайго дэлегата К. Анікіевіча адразу ў Беларускаю Раду, каб абараняць там «інтарэсы Беларусі». Магілёўскае Цэнтральнае бюро прафесійных саюзаў таксама накіравала ў Раду тав. Кадышэвіча [6]. У некаторых мандатах удзельнікаў сходу 31 сакавіка дакладна акрэслена мэта сходу – «рашэнне пытання аб усталяванні краёвай улады». У мандаце Бунда – «пытанне аб арганізацыі Беларускай Рады». Сур’ёзная мэта вызначыла і высокую яўку і матывы ўдзельнікаў.

З тых мандатаў, якія ацалелі, бачна, што на сходзе найбольш шырока было забяспечана прадстаўніцтва прафсаюзаў. Яны, як мінімум, былі прадстаўлены наступнымі саюзамі: агульнагубернскім служачых ва ўрадавых установах, рабочых іголкавага цэху, таварыства памочнікаў урачоў, служачых Магілёўскіх аддзяленняў Сялянскага і Дваранскага банкаў, рабочых друкарскай справы,

Магілёўскага Цэнтральнага бюро прафесійных саюзаў, служачых Магілёўскага губернскага земства, землямерных тэхнікаў, служачых крэдытных, кааператыўных і гандлёва-прамысловых прадпрыемстваў г. Магілёва.

Палітычныя сілы на сходзе прадстаўлялі дэлегаты ад Бунда, Рады польскай, Магілёўскага камітэта Аб'яднанай яўрэйскай сацыялістычнай рабочай партыі, Партыі сацыялістаў-народнікаў Літвы. Мандаты іншых палітычных арганізацый, на жаль, не заваляліся.

Асноўныя падзеі разгарнуліся пры абмеркаванні пытання арыентацыі Беларускай Народнай Рэспублікі: «одни ораторы полагали, что Белоруссия не должна отделяться от Великороссии, другие подчеркивали необходимость ориентации на Запад и, наконец, третьи, громадное большинство – указывали на то, что ориентация должна быть только местная, национально-Белорусская». У выніку для галасавання было прапанавана адказаць на тры пытанні. Вось два першыя: «1. Признает ли собрание желательным и необходимым установление Белорусской Народной Республики? 2. Признает ли собрание необходимым организацию на демократических началах центральной Белорусской Рады в Минске как верховного органа управления краем?» Амаль аднагалосна было падтрымана стварэнне Беларускай Народнай Рэспублікі і прызнанне ўлады Цэнтральнай Беларускай Рады ў Мінску як органа кіравання ўтворанай дзяржавы на тэрыторыі ў межах рассялення беларускага народа [7].

Адказваючы на пытанне, чаму менавіта ў Магілёве была аказана ў 1918 г. найбольшая сярод буйных гарадоў Беларусі падтрымка ідэі БНР, трэба, на наш погляд, улічваць некалькі фактараў.

Найперш адзначым, што на Магілёўшчыне быў моцны этнічны падмурак для рэалізацыі ідэі беларускай дзяржаўнасці. Згодна з данымі Першага ўсеагульнага перапісу насельніцтва Расійскай Імперыі 1897 г., менавіта Магілёўская губерня была самай беларускай ва ўсім Паўночна-Заходнім краі. А Магілёў быў самым беларускім губернскім горадам краю. У ім амаль 29,79 % насельніцтва назвала беларускую мову роднай [2, с. 4].

Нельга забываць, што Магілёў і сёння знаходзіцца найбліжэй да Мінска з усіх абласных цэнтраў краіны. Адною з асаблівасцяў тэрытарыяльнага раянавання Беларусі з'яўляецца перыферынасць размяшчэння рэгіянальных цэнтраў. З буйных тагачасных гарадоў толькі Вільня размешчана ў адносінах да Мінска бліжэй за Магілёў. Гэта сёння Магілёў успрымаецца ўсходняй ускраінай Беларусі. А ў пачатку XX ст. Аркадзь Смоліч лічыў, што геаграфічны цэнтр краіны знаходзіцца недзе каля Оршы, а Магілёў і Мінск знаходзяцца ў яе цэнтры.

Трэба ўлічваць ваенна-палітычныя ўмовы таго часу. У 1918 г. Віцебск і Смаленск аказаліся ў савецкай зоне кантролю, Гомель і Брэст – у зоне ўкраінскага ўплыву, Вільня і Гародня – на скрыжаванні беларускіх, польскіх і літоўскіх інтарэсаў. Таму сітуацыя ў кожным з гэтых гарадоў была ўнікальная і нестандартная. Толькі Мінск і Магілёў знаходзіліся ў прыблізна роўных ваенна-палітычных умовах і ў абодвух гарадах ідэя ўтварэння беларускай дзяржаўнасці знаходзіла падтрымку.

Важным фактарам было тое, што Магілёў знаходзіўся бліжэй да Савецкай Расіі, чым цэнтр і захад краіны. Тут лепш разумелі, якія небяспекі можа прынесці ўсталяванне савецкай улады. Мяжа, якая аддзяляла нямецкую зону акупацыі ад савецкай зоны, літаральна падзяліла горад па Дняпры на дзве паловы, большая з якіх знаходзілася пад кантролем польска-нямецкага камандавання. Усё, што адбывалася за Дняпром, у горадзе было дакладна вядома. Нацыяналізацыя, харчразвёстка, рэквізіцыі, рэпрэсіі былі не пустым гукам здалёк, а канкрэтнымі блізкімі з'явамі. Ахвяры бальшавіцкага тэрору для магілёўцаў былі людзьмі з канкрэтнымі прозвішчамі, якіх асабіста ведалі. І сімпатыі былі не на баку бальшавікоў. Для таго каб у гэтым пераканацца, дастаткова пачытаць мясцовую прэсу, якая была надзвычай дэмакратычнай і дазваляла друкавацца часам у адным нумары аўтарам з самымі рознымі палітычнымі поглядамі – ад сацыялістаў да манархістаў. Тут, на ўсходзе, найбольш баяліся вяртання бальшавікоў і горада абмяркоўвалі перспектывы развіцця падзей і лёс Беларусі. Ва ўмовах, калі побач у Савецкай Расіі ішла Грамадзянская вайна, МБК ставіў пытанне аб уладзе. Незалежна ад палітычных погля-

даў, нацыянальных і рэлігійных перакананняў многіх магілёўцаў, верагодна, задавальнялі мір і жаданне дыстанцыявацца ад нестабільнай камуністычнай суседкі, што, відаць, і вызначыла падтрымку беларускага пытання на сходзе ў канцы сакавіка 1918 г.

І нарэшце, нельга не браць пад увагу і суб'ектыўны фактар. Дзейнасць сяброў Магілёўскага беларускага камітэта, якія, як было паказана вышэй, актыўна ўдзельнічалі ва ўсіх палітычных кампаніях 1917 г., мелі сваю фракцыю ў гарадской думе, актыўна прасоўвалі беларускае пытанне на старонках гарадскіх газет і пасяджэннях самых розных дзяржаўных і грамадскіх камітэтаў і арганізацый, спрыла таму, што ўвесну 1918 г. гарадская эліта і гараджане ўжо былі падрыхтаваны да станоўчага ўспрымання ідэі ўсталявання сваёй беларускай улады. Менавіта лідары беларускага руху ў Магілёве мелі дастатковы аўтарытэт і здолелі сабраць афіцыйны сход прадстаўнікоў дзяржаўных, палітычных, прафсаюзных, нацыянальных, грамадскіх арганізацый і ўстаноў, а на ім правесці рашэнне аб падтрымцы ўтварэння Беларускай Народнай Рэспублікі.

Магілёўскія падзеі 1918 г. раскрываюць вытокі падтрымкі беларускай дзяржаўнасці ў тых вірлівых умовах грамадска-палітычнага жыцця. Прыклад дзейнасці Магілёўскага беларускага камітэта паказвае, што пры плённай працы з насельніцтвам і элітамі беларуская ідэя вельмі хутка набірала папулярнасць, у тым ліку як альтэрнатыва савецкаму варыянту развіцця падзей, і гэта забяспечыла дадатковую падтрымку БНР магілёўцамі. Сказаць адназначна, што ўсе магілёўцы падтрымалі ідэю беларускай дзяржаўнасці, а тым больш, што гэта зрабіла ўся Магілёўшчына, не дазваляюць наяўныя крыніцы. Але яны ж са ўсёй паўнатай паказваюць, што ў Магілёве, як і ў іншых рэгіёнах краіны, была масавая база і імкненне для рэалізацыі ідэі станаўлення беларускай дзяржавы. І каб геапалітычныя абставіны былі крыху больш спрыяльнымі, БНР мела б усе шанцы сцвердзіць сваю незалежнасць.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Агееў, А. Р. Фарміраванне і дзейнасць Магілёўскага Беларускага Камітэта (1917–1918) : манаграфія / А. Р. Агееў, І. А. Пушкін. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2017.

2. Агееў, А. Р. Магілёў на скрыжаванні / А. Р. Агееў, І. А. Пушкін. – 2-е выд., перапрац. і дап. – Магілёў : Абл. друк., 2000.

3. Кахановіч Міхаіл. Магілёўцы і незалежнасць Беларусі (мае ўспаміны) / М. Кахановіч // Спадчына. – 1997. – № 6. – С. 3–5.

4. Филипович, И. И. Могилев: Хроника событий 1917–1918 (по архивным и печатным материалам) / И. И. Филипович. – Могилев, 1995. – 125 с.

5. Агееў, А. Р. Магілёўскі сход 31 сакавіка 1918 г. у падтрымку незалежнасці Беларускай Народнай Рэспублікі ў святле дакументаў Літоўскага Цэнтральнага Дзяржаўнага Архіва / А. Р. Агееў // Магілёўшчына, 2016. – Вып. XIII. – С. 65–69.

6. Мандаты і пасведчанні дэлегатаў, абраных для ўдзелу ў пасяджэнні Магілёўскай Беларускай Рады // Літоўскі Цэнтральны дзяржаўны архіў (LCVA). – Ф. 582. Воп. 2. Спр. 65. Арк. 1–26.

7. Копія пратакола агульнага сходу магілёўцаў 31.03.1918 г. // БДАМЛМ. – Ф. 3. Воп. 1. Спр. 136. Арк. 68–69.

8. Шляхамі БНР : Да 100-годдзя абвяшчэння Беларускай Народнай Рэспублікі : манаграфія / А. Агееў [і інш.], пад рэд. С. Харэўскага, І. Соркінай. – Гродна : ЮрСаПрынт, 2018. – 158 с.

9. Справаздача скарбніка ад 18.01.1918 г. // БДАМЛМ. – Ф. 3. Воп. 1. Спр. 136. Арк. 64 адв.